

Теорія права і держави

Анотація

Підручник підготовлено викладачами Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету та кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі. Він містить 25 розділів, що об'єднані в шість блоків: «Метатеорія права і держави», «Теорія права», «Теорія держави», «Основи порівняльного правознавства», «Юридична філософія» і «Основи теорії демократії».

Підручник призначений для студентів юридичних закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 081 «Право».

Зміст

Вступ	8
Частина 1 МЕТАТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ	11
Розділ 1 Предмет і науковий статус теорії права і держави	12
1.1. Предмет теорії права і держави як науки	12
1.2. Теорія права і держави в системі наук	25
1.3. Теорія права і держави в системі соціальних наук	32
1.4. Теорія права і держави в системі юридичних наук	33
<i>Запитання для самоконтролю</i>	36
Розділ 2 Методологія теорії права і держави	39
2.1. Загальне вчення про методологію теорії права і держави	39
2.2. Загальнонаукові методи пізнання права і держави	43
2.3. Методи соціальних наук, що використовуються в теорії права і держави	47
2.4. Спеціальні методи пізнання державно-правових явищ	49
<i>Запитання для самоконтролю</i>	51
Частина 2 ТЕОРІЯ ПРАВА	55
Розділ 3 Поняття і соціальний статус права	56
3.1. Регулювання суспільних відносин	56
3.2. Поняття, принципи і функції права	62
3.3. Виникнення права	69
3.4. Співвідношення права і моралі	71
<i>Запитання для самоконтролю</i>	74
Розділ 4 Норма права	76
4.1. Соціальні норми	76
4.2. Поняття, ознаки і види норм права	83
4.3. Структура норми права	91
<i>Запитання для самоконтролю</i>	95

Розділ 5	Форма права	99
5.1.	Сутність форми права	99
5.2.	Основні форми права у світі	104
5.3.	Нормативно-правовий акт як базова форма права України	122
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>129</i>
Розділ 6	Право, законодавство, система	132
6.1.	Система права	132
6.2.	Система законодавства	140
6.3.	Систематизація законодавства	144
6.4.	Правова система	150
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>156</i>
Розділ 7	Правовідносини	159
7.1.	Поняття, ознаки і види правовідносин	159
7.2.	Структура правовідносин	164
7.3.	Юридичні факти, презумпції і фікції	171
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>175</i>
Розділ 8	Законність і правова культура	178
8.1.	Законність, правопорядок і дисципліна	178
8.2.	Гарантії законності	184
8.3.	Правосвідомість	188
8.4.	Правова культура та її антиподи	192
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>198</i>
Розділ 9	Правотворчість і правове регулювання	201
9.1.	Правотворчість	201
9.2.	Прогалини в позитивному праві	206
9.3.	Юридична техніка	211
9.4.	Правове регулювання і правові засоби	214
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>229</i>
Розділ 10	Реалізація і тлумачення права	233
10.1.	Тлумачення права	233
10.2.	Реалізація і застосування права	240
10.3.	Юридичні колізії та способи їх розв'язання	248
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>253</i>
Розділ 11	Правова поведінка і юридична відповідальність	255
11.1.	Правова і правомірна поведінка	255

11.2. Правопорушення	260
11.3. Юридична відповідальність	270
<i>Питання для самоконтролю</i>	275
<i>Список рекомендованих джерел</i>	277

Частина 3 ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ **283**

Розділ 12 Поняття держави **284**

12.1. Держава як соціальна спільнота	284
12.2. Роль держави в політичній системі суспільства	289
12.3. Громадянське суспільство	291
<i>Запитання для самоконтролю</i>	295

Розділ 13 Сутність держави **298**

13.1. Влада як сутнісна характеристика держави	298
13.2. Поняття та методи здійснення державної влади	301
13.3. Основа та втілення державної влади	305
13.4. Єдність, з'єднання і поділ влади	311
<i>Запитання для самоконтролю</i>	319

Розділ 14 Функціонування держави **322**

14.1. Завдання і функції держави	322
14.2. Форми і методи реалізації функцій держави	328
14.3. Поняття і структура механізму держави	332
14.4. Механізм функціонування держави	340

Розділ 15 Форма держави **352**

15.1. Поняття та елементи форми держави	352
15.2. Форми правління	362
15.3. Форми державного устрою	369
15.4. Політичні режими	374
<i>Запитання для самоконтролю</i>	383

Розділ 16 Типологія держави **389**

16.1. Тип і типологія держави	389
16.2. Юридичний підхід до типології держави	395
16.3. Формаційний підхід до типології держави	401
16.4. Цивілізаційний підхід до типології держави	417
<i>Запитання для самоконтролю</i>	429
<i>Список рекомендованих джерел</i>	431

Частина 4 ОСНОВИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства	435
Розділ 17 Формально-правова група правових сімей	436
17.1. Англо-американська правова сім'я	436
17.3. Звичаєва правова сім'я	445
<i>Запитання для самоконтролю</i>	448
Розділ 18 Ідеократична та змішана групи правових сімей	449
18.1. Релігійна правова сім'я	449
18.2. Соціалістична правова сім'я	455
18.3. Північноєвропейська і латиноамериканська правові сім'ї	459
18.4. Пострадянська правова сім'я	460
<i>Запитання для самоконтролю</i>	464
<i>Список рекомендованих джерел</i>	464
Частина 5 ЮРИДИЧНА ФІЛОСОФІЯ	467
Розділ 19 Філософія права	468
19.1. Загальна характеристика філософії права	468
19.2. Теорії права за джерелом його утворення	474
19.3. Теорії про основу права	477
<i>Запитання для самоконтролю</i>	480
Розділ 20 Теорії про походження держави	482
20.1. Гуманістичні теорії походження держави	482
20.2. Посилкові теорії походження держави	485
20.3. Чинникові теорії походження держави	489
<i>Запитання для самоконтролю</i>	493
Розділ 21 Теорії про сутність, методи і засоби діяльності держави	495
21.1. Теорії елітарно-автократичного спрямування	495
21.2. Теорії демократичного спрямування	498
21.3. Теорії науково-технічного спрямування	502
21.4. Теорії юридичного спрямування	507
<i>Запитання для самоконтролю</i>	509
Розділ 22 Теорії про цілі та завдання держави	511
22.1. Теорії етатистського спрямування	511
22.2. Теорії соціумного спрямування	514
22.3. Теорії цивілітарного спрямування	517
<i>Запитання для самоконтролю</i>	519

Розділ 23 Теорії про шляхи і перспективи подальшого розвитку держави	521
23.1. Теорії глобалізації	521
23.2. Теорії відмирання держави	524
23.3. Теорії відродження нації	535
<i>Запитання для самоконтролю</i>	539
<i>Список рекомендованих джерел</i>	541

Частина 6 ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ **543**

Розділ 24 Основи загальної теорії демократії	544
24.1. Генеза демократії та її історичні форми	544
24.2. Сутність та значення демократії	551
24.3. Форми демократії та їхні особливості	556
24.4. Вибори та референдум як інститути демократії	562
<i>Запитання для самоконтролю</i>	566
Розділ 25 Теорія локальної демократії	567
25.1. Підходи до визначення поняття та особливостей локальної демократії	567
25.2. Інструменти співпраці влади та громадськості на місцевому рівні	571
25.3. Електронна участь як ефективний метод участі громадян у вирішенні питань на місцевому рівні	581
25.4. Особливості використання інструментів електронної демократії в Україні	585
<i>Запитання для самоконтролю</i>	592
<i>Список рекомендованих джерел</i>	593

Вступ

Поступова трансформація вітчизняної юриспруденції у бік європейських та євроатлантичних стандартів викликала появу непозитивістської теорії права, яка, з одного боку, намагається хоча б частково залишити державу як один з об'єктів свого дослідження, але з іншого – повністю викреслити її із своєї назви. За цих умов постає проблема в нових підручниках, що змогли б урахувати сучасні новації юридичної науки і, систематизувавши їх, створити більш прогресивні підходи до теорії права і держави.

Однією зі спроб вирішити зазначену проблему є пропонування підручник. Його основою є підручник з теорії держави і права, виданий одним із співавторів (Сухонос Володимир Вікторович) у видавництві «Університетська книга» у 2013 році, а також лекції з курсу «Локальна демократія: кращі європейські практики для України», прочитані іншим співавтором (Панкратова Вікторія Олегівна) в ННІ права СумДУ у 2022–2025 роках. Крім того, значна частина підручника ґрунтується на наукових розробках інших співавторів (монографії, статті тощо).

Підручник об'єднує шість блоків (частин): «Метатеорія права і держави», «Теорія права», «Теорія держави», «Основи порівняльного правознавства», «Юридична філософія» і «Основи теорії демократії». При цьому блок «Метатеорія права і держави» містить у собі два розділи: «Предмет і науковий статус теорії права і держави» і «Методологія теорії права і держави». Частина «Теорія права» є найбільшою і складається з дев'яти розділів: «Поняття і соціальний статус права», «Норма права», «Форма права», «Право, законодавство, система», «Правовідносини», «Законність і правова культура», «Правотворчість і правове регулювання», «Реалізація і тлумачення права» та «Правова поведінка і юридична відповідальність». Частина «Теорія держави» складається з п'яти розділів: «Поняття держави», «Сутність держави», «Функціонування держави» «Форма держави» і «Типоло-

гія держави». Блок «Основи порівняльного правознавства» містить два розділи – «Формально-правова група правових систем» та «Ідеократична та змішана групи правових систем». Частина «Юридична філософія» складається з розділів: «Філософія права», «Теорії про походження держави», «Теорії про сутність, методи і засоби діяльності держави», «Теорії про цілі і завдання держави» і «Теорії про шляхи і перспективи подальшого розвитку держави». Щодо блоку «Основи теорії демократії», то він містить такі розділи, як: «Основи загальної теорії демократії» та «Правова теорія локальної демократії» (підготовлений на виконання міжнародного проєкту у сфері освіти ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCHRSC-101047645 – «EULOCDEM: Локальна демократія: кращі європейські практики для України» (спільний проєкт СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС)).

Усі розділи складаються з низки (від трьох до чотирьох) підрозділів, кожен з яких містить щонайменше два пункти.

Зазначимо, що окремі теми підготовлені співавторами з огляду на власні переконання і мають дещо дискусійний характер. Насамперед це стосується питань теорії держави, юридичної філософії та теорії локальної демократії.

Деякі тем підготовлено на основі напрацювань співавторів. Вони потребували особливої уваги й переробки для того, щоб усунути певні компроміси, оскільки сфера їхніх наукових інтересів більше зосереджена в площині практичної юриспруденції.

Для глибшого розуміння основних положень теорії права і держави автори намагаються ілюструвати їх достатньою кількістю прикладів, адже досвід дидактики свідчить, що підручник, який містить багато ілюстрованого матеріалу, краще сприяє засвоєнню необхідної інформації, ніж такий, де прикладів немає. Проте студентів не обов'язково запам'ятовувати їх, тим більше що для людини зі звичайною пам'яттю це досить важко, адже приклади вирвані з контексту відповідних джерел і функція їх здебільшого є ілюстративною.

У цілому ж підручник «Теорія права і держави» є сучасним і своєчасним.

Автори сподіваються, що їхня праця приверне увагу не лише студентів, а й науковців, які досліджують проблематику, викладену в підручнику, і матиме позитивні відгуки.

ЧАСТИНА 1

МЕТАТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Метатеорія – теорія про теорію. Метатеорія права і держави вивчає предмет і функції теорії права і держави, особливості її методології, а також її науковий статус, тобто місце теорії права і держави в системі соціальних наук та юридичних дисциплін.

Предмет і науковий статус теорії права і держави

- Предмет теорії права і держави як науки
- Теорія права і держави в системі наук
- Теорія права і держави в системі соціальних наук
- Теорія права і держави в системі юридичних наук

1.1. Предмет теорії права і держави як науки

Теорія права і держави як наука

У Китаї існувало прокляття «Щоб тобі жити в епоху змін»¹. На противагу цьому відомий поет Ф. Тютчев (рис. 1.1) писав: «Блаженний, хто в сей світ прийшов у хвилі отакі фатальні...»². Наш час ознаменований і «фатальними хвилями», і «змінami». Сучасне українське суспільство знаходиться на порозі зламу. І не випадково дедалі більше зростає його потреба в грамотних юристах, які не тільки б змогли захистити права громадян, а й фахово сформулювати закони захисту суспільства.

Фахівці з кримінального права борються зі злочинністю, фахівці цивільного права забезпечують правове функціонування підприємницької діяльності, а фахівці адміністративного права переймаються питаннями державного управління. Однак адміністративне, кримінальне, цивільне право – це галузі права. Вихідним матеріалом для них служить теорія права, що є складовою частиною фундаментальної науки **теорія права і держави**.

Значення теоретичних розробок досить велике. У 1975 році видатний американський соціолог Д. Белл опублікував працю «Прихід

¹ Швалб Ю. М. Психологічні засади соціального благополуччя особистості в зрілому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 7. Вип. 47. С. 317.

² Тютчев Ф. Цицерон. *Тютчев Ф. Остання любов : вірші* / [уклад. Р. Ладика]. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. С. 35. (Шедеври світової поезії).



[Перейти на сайт](#) →